

“Norint suprasti vienas kitą, nepakanka vartoti tuos pačius žodžius; tais pačiais žodžiais reikia išreikšti vienodus išgyvenimus, galausiai reikia turėti bendrą su kitais žmonėmis patirtį.”

F.Nietzche

Kalba yra daugiafunkcinė ir daugialypė. Viena vertus, tik kalbos dėka galime išreikšti logines ir matematinės tiesas, dėl kurių retai kyla ginčų. Niekas neprieštarautų, jog žmogus arba yra auditorijoje, arba joje nėra: būti ir nebūti auditorijoje tuo pat metu negalima. Kita vertus, egzistuoja galimybė kalbėti perkeltine prasme. Tai leidžia formuotis tam, ką čekų rašytojas Milan Kundera pavadintų „semantinėmis upėmis“ (1). Vienas kuris nors žodis (ar simbolis bendresne prasme) kiekvienam skirtingą patirtį turėjusiam individui gali reikšti absoliučiai skirtingus dalykus. Tiesą sakant, vartojamas perkeltine prasme, prasmę įgyja ir sakinyse „žmogus tuo metu ir buvo, ir nebuvo auditorijoje“ (pvz., tai gali būti suprantama kaip nuoroda į faktą, kad žmogus buvo paskendęs savo svajonėse, nors fiziškai ir stovėjo auditorijoje).

Šie ganėtinai akivaizdūs pasvarstymai nurodo į tam tikrą sakinių, žodžių ir net tekstų prasmų paslankumą. Šio paslankumo nuojautą puikiai atskleidžia jau minėta M.Kunderos metafora: to paties simbolio prasmė yra plaukianti, nuolatos kintanti, tačiau kartu turinti ir tam tikro aiškumo, apibrėžtumo (juk kalbama apie vieną ir tą patį simbolį, vadinasi, jis išlaiko kažkokius „rėmus“), krantus – tad prasmė primena „semantinę upę“. Šiame esė pabandysime detaliau panagrinėti, kas gi yra „semantinės upės“ bei kaip, pripažinus jų egzistavimą, galima kalbėti apie kitų žmonių vartojamų žodžių supratimą. Modeliuosime tekstą pasiremdami pateikta F.Nyčės citata. Pirmiausia aptarsime tai, ką šio esė tikslams pavadinsiu klasikine kalbos samprata. Vėliau pereisime prie romantiškosios kalbos sampratos, jai apibūdinti pansinaudosime L.Vitgenšteino idėjomis. Remdamiesi V.W.Quine pastebėjimais, pabandysime patikslinti romantiškąją kalbos sampratą. Įvertinsime aptartų idėjų įtaką suvokiant vienas kito supratimo pobūdį ir ribas.

I. Klasikinė kalbos samprata

Platonas manė, kad visas mūsų pažinimas – tai bandymas prisiminti Formas (ar Idėjas), kurių dalis visi kažkada buvome. Nesunku matyti tokios pažinimo sampratos įtaką platoniškajai kitų žmonių ir apskritai kalbos supratimo teorijai: filosofai, būdami arčiausiai Formų (ar Idėjų) karalystės, tiesiog (kartojau, tiesiog) supranta kitus bei kalbą. Būdami arčiausiai Formų jie geriausiai supranta žodžių prasmes (mat, pvz., žodis „Teisingumas“ nurodo ne į netobulas pasaulio teisingumo sistemas ir valstybes, o į „patį Teisingumą“, Teisingumo formą). Taip pat, geriau už kitus pažinodami žmogaus formą, jie pažįsta, supranta kitus, kiek tai įmanoma netobulame kitimų pasaulyje (2).

Panaši yra ir Aristotelio pozicija. Pakeitęs Platoniškąsias formas į esmes, esančias pačiuose patiriamuose objektuose, Aristotelis, kaip ir Platonas, kalbą vis dar suvokia kaip tikrovę imituojančią, jos nulemiamą. Aristotelio nuomone, tikrojo pažinimo metu išnyksta riba tarp daikto esmės ir žmogaus proto. Taigi, nors pakeičiama tikrovės vieta (Platonui tikrovė buvo formų karalystė, o Aristoteliui – jusliškai suvokiamas pasaulis), visiškai nekinta santykis tarp kalbos ir tikrovės (3).

Nedidelį pokitį čia pristatė Kantas. Postuluodamas apriotinių sintetinių teiginių galimybę, Kantas išskyrė naują tikrovės sritį, padalino tikrovę į dvi dalis. Kanto nuomone, egzistuoja stebiniai, kuriems nereikia jokio išorinio objekto. Tai – mūsų jusliškumo formos, būtent, erdvė, laikas ir kategorijos. Kalba apibūdina mūsų patiriamą pasaulį ir toji mūsų patirtis nulemiama ne tik pačios tikrovės, bet ir minėtų mūsų jusliškumo formų. Taigi, kalba nebėra suvokiama kaip atkartojanti, „paveiksluojanti“ išorinę tikrovę, „daiktus pačius savaime“. Kita vertus, Kanto nuomone, jusliškumo formos bendros visiems žmonėms, o kalba apibūdina jas betarpiškai (4).

Čia galima paminėti Kanto „sąvokos“ bei Aristotelio „esmės“ koncepcijų panašumus. Kantas

teigia, kad daikto sąvokoje, kurią turime, saugomos visos mums žinomos jo savybės. Sąvokos, anot Kanto, tiesiogiai dalyvauja mąstyme. Tai primena Aristotelio esmės, kuriose saugomos daikto savybės (t.y. Pačio daikto, o ne jo vaizdinio savybės) ir kurios taip pat tiesiogiai dalyvauja mąstyme. Matome, jog, nors Kantas nubrėžia liniją tarp tikrovės ir žmogiškojo jos suvokimo, jis išlaiko senąją, klasikinę kalbos veikimo sampratą (ar teoriją) (5).

Apibendrinkime: visiems aptartiems filosofams būdinga idėja, kad kalba paprasčiausiai apibūdina mūsų patirtį (nesvarbu, ar brėžiama linija tarp pasaulio ir patirties) jos neįtakodama. Tai – klasikinė kalbos samprata. Remiantis ja, du vienodai gerai kalbą įvaldę žmonės tobulai supras vienas kitą, nes bus pažinę, įkalbinę vienodą dalį savo patirties (kuri, aptartų filosofų nuomone, visų žmonių iš esmės vienoda).

II. Romantiškoji kalbos samprata

Dar prieš Kantui paskelbiant apie savo teorijas, Italijoje G.Vico išplėtojo visai kitokią kalbos sampratą (8). Aiškiausiai romantiškoji kalbos samprata, manau, atsiskleidžia vėlyvojoje L.Vitgenšteino filosofijoje.

L.Vitgenšteinas kalba apie tai, kaip vaikai išmoksta kalbėti. Jo nuomone, kalbėti išmokti nėra kito būdo kaip paprasčiausiai tėvams padedant susieti kalbines situacijas (t.y. pasakytų sakinių kontekstą) su konkrečiais veiksmais (tarp kurių gali būti ir frazės pasakymas). Be abejo, egzistuoja parodomieji apibrėžimai (angl. „ostensible definitions“), tokie kaip „žiūrėk, čia medis!“ , tačiau ar tai, ką jie moko, nėra medžio akivaizdoje paklausus „Kas tai?“ sušukti „Medis!“?

Pradėdamas nuo šios įžvalgos, L.Vitgenšteinas išplėtoja kalbos žaidimų sąvoką. Pasak filosofo, kalbos žaidimai – tai tam tikrų taisyklių reglamentuojami kalbėjimai, savo pobūdžiu primenantys žaidimus (pvz., šachmatus). Kokio nors žodžio frazė L.Vitgenšteinas apibrėžia kaip galimų jo vartosenų įvairiuose kalbos žaidimuose sumą. Tai – radikaliai kitokia žodžio reikšmės samprata nei kad klasikinė, pagal kurią žodis paprasčiausiai nurodo į tam tikrą patirtį, sąvoką ar esmę.

Kita esminė L.Vitgenšteino pozicijos ypatybė – jo teigimas, kad kalba neatsiejama nuo tam tikro gyvenimo būdo. Kadangi žodžių prasmės – tai jų galimų vartosenų kalbos žaidimuose visumos, kalbos išmokimas lemia ir tam tikrų elgesio formų išmokimą. Tuomet kalba nėra tam tikra tikrovės imitacija, veikiau ji tam tikras įrankis (skirtas tam tikroms užduotims vykdyti, bet tuo pat metu ir nurodantis, kokias užduotis apskritai galima vykdyti, tad įtakojantis jo „savininko“ elgseną) (6).

Remdamiesi šia samprata, turėtume daryti išvadą, jog tai pačiai kultūrai priklausantys ir daugiau ar mažiau tuos pačius kalbos žaidimus mokantys žmonės turėtų gebėti suprasti vienas kitą. Prisimindami Nyčės citatą, pagal kurią rašomas esė, turėtume pridurti, kad tų pačių žodžių vartojimas dviejų žmonių patirtį padaro artimesnę viena kitai. Tuomet Nyčės citata nėra visiškai tiksli ta prasme, kad joje neužsimenama apie žodžių ir patirties sąryšį.

III. V.W.Quine pastabos apie kalbą

Susipažinę su romantiškąja kalbos samprata, turime užduoti klausimą, ar du tą patį kalbos žaidimą tarpusavyje žaidžiantys žmonės tikrai vienodai supranta vartojamus žodžius. Juk, prisiminę „semantinių upių“ metaforą, tuo turėtume suabejoti. Remdamiesi V.W.Quine pastebėjimais, patikslinsime L.Vitgenšteino teoriją (t.y. ją papildysime).

Akivaizdu, kad kiekvieno žmogaus patirtis skirtinga. Kiekvienas išmoksta skirtingų kalbos žaidimų; galime teigti, kad nėra dviejų identišką kalbos žaidimų aibę matančių žmonių. Todėl pokalbyje visuomet vyksta tam tikras vertimas: bandome išversti tai, ką mums sako kitas, bandome pasemti iš kito „semantinės upės“.

V.W.Quine aptariamas radikalaus vertimo atvejis išryškina kiekvieno vertimo (tad tam tikru laipsniu kiekvieno pokalbio) dinamiką ir vyraujančias įtampas.

Įsivaizduokime antropologą (sakykime, anglą – nes toks jis originaliame V.W.Quine mintiniame eksperimente), siekiantį sukurti anglų – X genties žodyną. X gentis neturi jokių, absoliučiai jokių kultūrinių ryšių su anglų tauta, nė vienas narys seniau nesutikęs angliškai kalbančio žmogaus. Antropologas irgi nieko nežino apie X gentį.

Antropologas pastebi, jog frazė „gavagai“ ištariama tik triušio akivaizdoje. Tarkime, jis buvo šalia daugybėje atvejų, kai buvo ištarta frazė, ir žino, jog ištariama tik prie gyvo triušio, o ne virtos triušienos ir t.t.

Ar gali antropologas dėti lygybės ženklą tarp angliškojo „rabbit“ ir X genties „gavagai“? V.W.Quine'o nuomone, ne. Taip yra todėl, kad angliškas žodis „rabbit“ kartu su savimi „nešasi“ visą anglų kalbos ontologiją, kuri gali skirtis nuo X genties ontologijos. Pavyzdžiui, frazė „a rabbit“ nurodo į triušį kaip atskirą triušio rūšies objektą išsitiesusi laike ir erdvėje. O „gavagai“ gali nurodyti į, pvz., Platonišką gyvo triušio formą, kurioje daluvauja kiekvienas netobulas patiriamas gyvas triušis, arba į gyvą triušieną (t.y. „gavagai“ gali nebūtinai nurodyti į singuliarų, konkretų triušį, o būti panašesnis į terminą „vanduo“, nurodantį į visą vandenį apskritai). Taigi, X genties kalba gali turėti visai kitokią ontologiją nei anglų kalba. Ir taip, V.W.Quine'o nuomone, tam tikra ontologija yra pačioje kalboje. Tuomet žodžių suvokimas nėra vien tik veiksmų kalbos žaidimuose išmokimas, o dar ir tam tikros žiūros priėmimas.

Tiesa, filosofo tikslas nėra parodyti kitų kultūrų galutinio suprantamumo negalimumą. Teoriškai antropologas galėtų išsiaiškinti „gavagai“ prasmę. Tačiau praktiškai tai užimtų per daug laiko, ir žodynas, jei jis būtų tikslus, niekuomet nebūtų baigtas. (Mat panašiai reiktų aiškintis ir kitų X genties frazių ir žodžių prasmes.) Quine'as tenori pasakyti, kad gyvenime retai gilinamės į kitų kultūrų ontologijas ir nejučiomis primetame savąją (7).

Taip yra ir bendravime su kitais žmonėmis: nors visuomet yra galimybė suprasti kito žodžius iki galo, tai užimtų per daug laiko abiem pokalbio dalyviams. Todėl gerai suprantame tik artimiausius sau žmones. Tik jų „semantinės upės“ atviros mums maudytis.

IV. Išvados

Aptarėme dvi kraštutines kalbos sampratas: klasikinę ir romantiškąją. Pamatėme, jog L.Vitgenšteino pastebėjimas apie kalbos mokymosi pobūdį paneigia klasikinę kalbos sampratą. Tačiau jo kalbos samprata irgi nėra tiksli: papildėme ją remdamiesi garsiuoju V.W.Quine radikalaus vertimo mintiniu eksperimentu.

Apibendrinę galima teigti, kad „viešas“, visiems prieinamas žodžių prasmės apibrėžia labiausiai paplitę kalbos žaidimai. Tuo tarpu individualesnį kalbos suvokimą leidžia ontologinis jos matmuo, kurį L.Vitgenšteinai praleido pro akis. Nors pagrinde ontologija ta pati visai kultūrai, kiekvienas žmogus susiformuoja ir savitumą, mat, kaip parodo V.W.Quine mintinis eksperimentas, nustatyti (tad ir perimti) ontologiją labai sunku; net ir žinodami aplinkybes, kuriomis tariama frazė, negalime būti tikri, ką ji k o n k r e č i a i reiškia (nors apytikslis žinojimas galimas). Tiek apie „semantinių upių“ problemą.

Kas liečia Nyčės citatą, tai ją patvirtinome, tačiau turėjome patikslinti tam tikrų žodžių mokėjimas, kaip atskleidžia L.Vitgenšteinai, lema tam tikrų elgesio formų mokėjimą, tad ir tam tikrų patirčių bei išgyvenimų turėjimą. Todėl citatoje jaučiama perskyra tarp žodžių ir patirčių galioja tik su didelėmis išlygomis. Kita vertus, Nyčės citata gan tiksliai išreiškia nuojautą, jog visi gyvename savo „semantinėse upėse“, mokame skirtingus kalbos žaidimus ir turime skirtingas ontologijas. Kad ir kokie neryškūs individų kalbų skirtumai kultūrų skirtumų fone, individams jie ryškūs, ką, tikėtina, citata F.Nyčė ir sako.

Nuorodos ir / ar bibliografija

1. žr. Milan Kundera, „Nepakeliama būties lengvybė“
2. žr. Plato, „Phaedo“ ir Plato, „The Republic“ (ypač olos alegoriją)
3. žr. Julian Marias, „History of Philosophy“
4. žr. I.Kantas, „Prolegomenai“ (vertė Romanas Plečkaitis)
5. žr. V.W.Quine, „Two dogmas of empiricism“
6. žr. L.Wittgenstein, „Philosophical Investigations“
7. žr. V.W.Quine, „Ontological relativity“
8. žr. I.Berlin, „Against the Current“